ID 1569
G2

4.110520077003

OOSTUM

gemeente Winsum

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

OOSTUM, gemeente Winsum

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Oostum als beschermd dorpsgezicht.

4,110520077004

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Oostum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

Als gevolg van een gemeentelijke herindeling maakt het dorpsgezicht Oostum per 1 januari 1990 deel uit van de nieuw gevormde gemeente Winsum.

Door de gemeenteraad van Ezinge is op 11 april 1989 het bestemmingsplan "Buitengebied Ezinge" vastgesteld, waarin een beschermende regeling is opgenomen voor het gebied van het dorpsgezicht Oostum. Dit bestemmingsplan kan worden aangemerkt als een beschermend plan conform artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".
De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

ID 1564
C2

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

4.110520077005

OOSTUM

gemeente Winsum

Toelichting op het besluit tot aanwijzing van Oostum als beschermd dorpsgezicht

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 098) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Momumentenzorg.**

Januari 1988.

Inleiding

Het gehucht Oostum ligt in de gemeente Ezinge in het oosten van het oude gebied Middag, op een afstand van circa negen kilometer ten noordwesten van de stad Groningen. Oostum is een kleine wierdenederzetting, bestaande uit een kerk, drie woonhuizen en drie boerderijen. De kerk en twee aanliggende woningen bevinden zich op de kruin, de boerderijen en het derde woonhuis liggen aan de voet van de grotendeels afgegraven wierde.

Opvallend is de hoogte van de wierde, waardoor deze in het open landschap vanaf grote afstand zichtbaar is.

De nog aanwezige historische kenmerken zowel in het niet als het wel afgegraven deel van de wierde en het opmerkelijke beeld dat Oostum vormt, zowel vanaf de weg als vanuit het landschap, met als hoogtepunt de karakteristieke 13de-eeuwse dorpskerk met omringende beplanting, rechtvaardigen de aanwijzing van Oostum als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 20 van de Monumentenwet.

WIERDEN EN BEDIJKINGEN IN HUMSTERLAND EN MIDDAG

Ontstaan en ontwikkeling

Na de laatste ijstijd, die circa 10 000 jaar geleden ten einde liep, begint het zeewaterniveau van de Noordzee te stijgen. Dit heeft tot gevolg, dat de kustlijn, die voordien honderden kilometers van ons land verwijderd was, landinwaarts schuift. Tevens wordt er door het zeewater zand en klei op de pleistocene ondergrond afgezet. De stijging van het zeewaterniveau blijft zich echter niet voortzetten. Perioden met een gemiddeld hoog zeewaterniveau, de transgressiefasen, worden afgewisseld door perioden met een gemiddeld lager zeewaterniveau, de regressiefasen. In Noord-Nederland ontstaan daardoor in de perioden van regressie kweldergebieden die een groot deel van de tijd droogliggen. Hierdoor worden deze gebieden in principe bewoonbaar voor de mens. De eerste bewoning heeft plaatsgevonden op de van nature hoog opgeslibde gronden, de kwelderruggen of oeverwallen.

De kweldergebieden werden doorsneden door getijdestromen. In de perioden van transgressie zijn de bewoners van de kweldergebieden genoodzaakt heuvels op te werpen, geschikt voor bewoning. In verscheidene gevallen worden de wierden echter verlaten en raken soms in een latere fase opnieuw bewoond. De terpen of wierden zijn geleidelijk aan opgehoogd door gebruikmaking van mest en kwelderzoden. Het verschijnsel dat veel wierden in een rij achter elkaar zijn te vinden, vindt zijn oorsprong in de aanleg van deze woonplaatsen op kwelderruggen, die langgerekt van vorm zijn. Zo kan men Oostum, op de westflank van de Hunze, plaatsen in de wierdenreeks die loopt van Antum in het noorden tot Dorkwerd in het zuiden.

Een aantal wisselende perioden van transgressie en regressie hebben tot gevolg dat er enkele 'generaties' wierden ontstaan. Naast eenhuizige wierden zijn dorpswierden ontstaan, vermoedelijk door het aaneengroeien van oorspronkelijke, dicht bijeengelegen huiswierden. Op grond van structuurkenmerken kunnen drie typen dorpswierden worden onderscheiden. Het eerste type kenmerkt zich door een straalsgewijze of radiale verkaveling, van de kruin van de wierde naar de randen toe, waarbij deze verkaveling zich soms nog buiten de wierde over enige afstand kan voortzetten. Dit type stamt volgens oudheidkundig bodemonderzoek al uit of zelfs van kort vóór de Romeinse Tijd. Het tweede type wierde heeft door de agrarische blokverkaveling een vierkante of rechthoekige indeling van het terrein gekregen. Dit type komt vooral tot ontwikkeling in de eeuwen na het begin van de jaartelling. Een derde type wierde kenmerkt zich door een langwerpige vorm. Bij deze wierden is het agrarische karakter naar de achtergrond gedrongen en is vooral de handelsfunctie van belang. Deze handelsterpen of -wierden worden op zijn vroegst in de 7de of 8ste eeuw gevormd.

De wierde van Oostum lijkt een mengvorm van de eerste twee typen te zijn. De westelijke helft van de wierde is radiaal ingedeeld, waarbij de ronde grondvorm van de heuvel aan de voet tot uitdrukking komt.

Oostum is een van de vier terpen die door Van Giffen wordt genoemd in verband met het aantreffen van restanten van de oeros, die omstreeks de jaartelling in Noord Nederland wordt aangetroffen.

Tastbare sporen van bewoning zijn de diverse bronzen en gouden voorwerpen (fibula, charivari, baardtangetje, naalden) en potscherven uit de eerste eeuwen na Christus, die bij de afgraving van de wierde aan het begin van deze eeuw zijn gevonden.

Vanouds is Oostum, evenals vele andere wierdedorpen, een agrarische nederzetting en is dit tot op heden gebleven. Het proces van wierde-aanleg en ophoging blijft zich vermoedelijk doorzetten tot in de 12de à 13de eeuw. In deze periode komt een aaneengesloten stelsel van dijken tot stand, waardoor de mogelijkheid ontstaat boerderijen buiten de wierde in het landschap te plaatsen. Zoals men bij veel wierdedorpen kan vaststellen blijkt de rand van de wierde een aantrekkelijke vestigingsplaats voor boerderijen te zijn, enerzijds door een gunstiger ligging ten opzichte van het agrarisch gebied en anderzijds door een gemakkelijke bereikbaarheid, hetzij via een ringweg (in Oostum aan de westzijde), hetzij vanaf de doorgaande route. Het oudste kaartbeeld dat van Oostum bekend is, is de provinciale kaart van Theodorus Beckeringh uit 1781 (fotobijlage, afb. 1).

De kaart die in detail niet erg nauwkeurig is, suggereert op de wierde niet meer bebouwing dan

4.110520077006

thans aanwezig is. Een aanduiding voor bebouwing aan de noordkant komt overeen met de plaats van de huidige boerderij, de Reinghestede, aan de rand van de wierde. Behalve deze boerderij geeft de kaart geen andere bebouwing direkt buiten de wierde aan.

De kaart van Beckeringh laat verder zien dat Oostum tamelijk geïsoleerd ligt ten opzichte van andere dorpen, enerzijds door de afstand, anderzijds door de ligging tussen het Reitdiep en het Aduarder Diep. Veerverbindingen over het water zijn er aan de oostzijde bij Wetsingerzijl en bij Wierumerschouw.

Op de oudste kadastrale opmeting, het kadastrale Minuutplan van 1821 zijn de contouren van de wierde en bijbehorende radiale parcellering duidelijk zichtbaar (fotobijlage, afb. 2). Naast de Reinghestede aan de noordkant bevinden zich nu ook twee boerderijen aan de zuidwest- en zuidkant van de wierde. De zuidwestelijk gelegen boerderij is geheel omgracht en wordt ontsloten door een pad dat de gebogen lijn van de terprand volgt. De zuidelijke boerderij ligt aan de Doode Laan op het punt waar deze op de weg van Groningen naar Garnwerd aantakt.

De Doode Laan is een verhard pad dat ten opzichte van de weg Groningen/Garnwerd een meer rechtstreekse verbinding tussen Oostum en het veer bij Wierumerschouw vormt.

De eerste topografische kaart van 1864 (verkend in 1853) geeft een globaal inzicht in het grondgebruik op een moment dat de wierde nog niet afgegraven was (fotobijlage, afb. 3). Typerend zijn de akkers (valgen) op de hoogste gronden ter weerszijden van de wierde. Een brede strook langs het Reitdiep is aangeduid als grasland.

Het oudste nog bestaande gebouw in Oostum is de 13de-eeuwse dorpskerk. Volgens een onderzoek in 1973 blijkt de oorspronkelijke kerk langer geweest te zijn en aanvankelijk geen toren te hebben gehad. Na opoffering van een travee aan de westzijde heeft men in de 14de eeuw op de oude fundering de huidige toren gebouwd.

In 1973 is de kerk voor het laatst gerestaureerd. Naast nog een enkele kerkdienst per jaar ('Grunneger Dainsten') wordt de kerk momenteel overwegend gebruikt voor exposities en het houden van concerten.

In de periode 1905–1913 is de wierde tot vlak aan de grenzen van de drie bebouwde percelen op de kruin, vrijwel totaal afgegraven. De vruchtbare terpaarde kon te gelde worden gemaakt ten behoeve van grondverbetering in de ontginningsgebieden.

Bij de afgraving is de radiale perceelsstructuur grotendeels intact gebleven en momenteel in het landschap nog goed herkenbaar. Het afgegraven karakter manifesteert zich vooral aan de noordwest- en oostzijde, waar steile taluds het restant van de wierde markeren. Aan de zuidkant is de overgang van de wierde naar het landschap geleidelijker.

Beschrijving ruimtelijk karakter

In het beeld van de wierdenederzetting Oostum neemt de dorpskerk de belangrijkste plaats in. Op de relatief hoge wierde – de wierde heeft een maximale hoogte van vijf meter boven N.A.P. – is de kerk vanaf de weg en vanuit het landschap op grote afstand zichtbaar.

De kerk is gelegen op een klein kerkhof omringd met bomen, dat van de weg is afgescheiden door middel van een smeedijzeren hek. Tezamen met de kerk vormen twee aangrenzende woonhuizen aan de zuidkant, gebonden door aanwezige beplanting, een herkenbare concentratie op de kruin van de wierde.

Rondom deze bebouwing bevindt zich op het afgegraven gedeelte, een open weidegebied met een radiale perceelsstructuur. Door de radicale afgraving van de terp tekent het niet-afgegraven bebouwde gedeelte zich scherp af in het open, vlakke landschap. Aan de zuidwestzijde, waar de wierde gedeeltelijk weer met aarde is aangevuld, is de overgang van hoog naar laag geleidelijker. Kenmerkend voor Oostum zijn de drie boerderijen en een rentenierswoning uit het begin van deze eeuw, die de vroegere wierderand markeren. Doordat de boerderijen zijn gesitueerd op royaal met bomen beplante en geheel of gedeeltelijk omgrachte erven wordt hun aanwezigheid extra geaccentueerd.

Het is deze ruimtelijke constellatie die niet alleen het niet- afgegraven wierdedeel, maar ook het aangrenzende open gebied met omliggende boerderijen van belang maakt voor het totale gezicht.

Doordat er in de loop der tijd (behalve de terpafgraving) geen ingrijpende veranderingen hebben plaatsgevonden die de harmonie van het geheel verstoren, kan Oostum als een gaaf voorbeeld worden aangemerkt inzake de ruimtelijke wisselwerking tussen nederzetting en landschap.

Nadere omschrijving van het ruimtelijk karakter

Het belangrijkste gebouw in Oostum, zowel vanuit zijn centrale positie, als qua architectuur is de uit de 13de eeuw daterende romano-gotische dorpskerk. De kerk, die sober van bouw is, is opgetrokken uit rode baksteen en heeft aan de achterzijde een rechte koorafsluiting.

Vanwege de oost-west oriëntatie ligt de kerk met de koorzijde naar de weg. Opmerkelijk is de rechthoekige vorm en de dwarse plaatsing van de lage toren. De dwarsgeplaatste kap komt bij geen andere toren in Noord Nederland voor. De vele veranderingen en opknapbeurten die de kerk en toren in de loop der eeuwen hebben ondergaan zijn her en der aan het gebouw af te lezen. Zeldzaam zijn de holle en bolle pannen op het dak van de kerk (de zogenaamde monniken en nonnen) die, in twee kleuren gebakken, kruismotieven op het dak vormen.

De twee woningen op de terp zijn evenals de kerk, bescheiden van afmetingen en sober in hun architectuur. Beide woningen bestaan uit één bouwlaag en een kap. Kenmerkend is het langse type en de oriëntatie op de weg. De meest noordelijke woning heeft een schilddak, de meest zuidelijke een zadeldak met wolfseinden. Beide woningen zijn opgetrokken uit baksteen en hebben gevelopeningen met een verticale gerichtheid. Opmerkelijk is de witgepleisterde zuidgevel van de meest zuidelijke woning die het huis reeds op grote afstand zichtbaar maakt.

Doordat de woningen op korte afstand van elkaar, dicht op de weg zijn geplaatst, is – hoe bescheiden ook – een concentratie van woonbebouwing aanwezig die, tezamen met de kerk en de aanwezige boombeplanting de kern van de nederzetting accentueert.

Kenmerkend voor de wierde Oostum in de huidige situatie zijn de steilranden op de overgang van afgegraven naar niet-afgegraven wierde, een nieuwe karakteristiek, die onvermijdelijk ontstaan is na de rigoureuze afgraving van de wierde in het begin van deze eeuw.

Door de abrupte hoogteverschillen wordt de ligging van de wierde in het open vlakke landschap extra geaccentueerd.

Vanaf de kruin van de wierde zijn er fraaie vergezichten naar het omringende open landschap, dat aan de oostkant wordt gemarkeerd door de strakke belijning van de – deels afgegraven – Reitdiepdijk en aan de westkant door de lineaire bomenrij langs het Aduarderdiep.

Verrassend zijn de wisselende gezichten op Oostum vanaf de bochtige toevoerroutes en vanuit het landschap.

Begrenzing van het te beschermen gebied

De beschreven kwaliteiten van de historisch-ruimtelijke structuur van Oostum en de bebouwing, alsmede de herkenbaarheid van de historische ontwikkeling van de nederzetting in

samenhang met het landschap rechtvaardigen een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Tot het dorpsgezicht behoren de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur, waaruit de historische ontwikkeling is af te lezen. Hiertoe behoort het gehele wierdegebied, zowel het niet-afgegraven als het afgegraven gedeelte, afgebakend door de drie boerderijen aan de voet van de wierde en de Reitdiepdijk aan de Oostzijde. Bij het bepalen van de begrenzing van het te beschermen gebied hebben zowel ruimtelijk-structurele aspecten als de relatie tussen de nederzetting en het landschap een rol gespeeld. Hoewel de openheid van het omringende landschap een belangrijke bijdrage levert aan de historisch-ruimtelijke kwaliteit van de nederzetting is uit practische overwegingen de begrenzing vlak langs de oude rand van de wierde gelegd. De begrenzing van het te beschermen dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart nr. 098.

Rechtsgevolg bescherming

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet, ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en de ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. dl. 4. Gorinchem, 1843.

Boersma, J.W. en Waterbolk, H.T.
'De oudste tijd tot ca. 1000' in: Historie van Groningen (red. W.J. Formsma e.a.) Groningen, 1976.

Halbertsma, H.
'Oostum', Bulletin KNOB 72 (1973) Nieuwsbulletin, 98.

Klok, R.H.J.
'Terpen zullen ons een zorg zijn'. Groningse Volksalmanak, (1974–1975) 129–167.

Steensma, R.
'De kerk van Oostum', Stichting Groninger Kerken, I (1969-1974) 7-15.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedebouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3 en 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustratie in de tekst
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,–.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1232 5.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

4.110520077007

Afb. 1. Th. Beckeringh, Kaart of Landtafereel der Provincie Groningen en Ommelanden, 1781, fragment.

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Ezinge, 1821, fragment.

4.110520077008

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 7, fragment.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Groningen, gemeente Ezinge.